

SORSKO OBDOBJE V FINŽGARJEVEM USTVARJANJU

Finžgarjevo življenje je sprva potekalo dosti nemirno – v trinajstih letih so ga devetkrat premestili, nemirno je bilo tedaj tudi njegovo literarno ustvarjanje. Poskušal se je v lirski in pripovedni poeziji, pisal prozo iz kmečkega, a tudi meščanskega in aristokratskega okolja po Kersnikovem zgledu, potem čustveno intonirane črtice pod Cankarjevim vplivom, črno-bel socialni roman o delavcih in kapitalistih *Iz modernega sveta* in nazadnje popularni zgodovinski roman *Pod svobodnim soncem*. Te svoje stvari, v katerih se je kot pisatelj iskal, menjaval slovstvene vzore, smeri in zvrsti, je objavljaval v *Domu* in *svetu*, ko sta ga urejala Frančišek in zatem nečak Evgen Lampe.

V Sori, kjer rodovitna ravnina prehaja v pobočja Polhograjskih Dolomitov, je kot župnik služboval v desetletju 1908–1918. In prav za ta kraj je v svojih spominih zapisal: »V Sori sem se tako tesno strnil z ljudstvom, kakor doslej še nikjer.«¹ Prišel je v politično razdvojevo, med klerikalce in liberalce sprto župnijo in jo v letu dni pomiril. Kmetom je v smislu Krekovih načel ustanovil živinorejsko, strojno in vodno zadrugo, tako da ob intenzivnem ukvarjanju z gospodarstvom nekaj let ni mogel kaj prida pisati (spomnimo se *Smrekarjevih* karikatur). Potem so ga začeli obiskovati razni besedni umetniki, zlasti Izidor in Ivan Cankar ter Pregelj in Župančič, igralec Verovšek ter slikarja Jakopič in Grohar. Posebno Izidor Cankar, ki je od 1913, imenoma pa od 1914 urejal *Dom* in *svet* ter že prej, 1911, v reviji objavil pogovor s Finžgarjem,² je močno spodbudil preobrat v njegovem jeziku in slogu ter sploh vplival na njegovo umetniško zorenje v smeri prirojenega mu realizma. Že od prihoda v Soro je Finžgar spoznaval socialne razlike med gruntarji in bajtarji (bajtar in krojač je bil nekdaj tudi njegov oče) in se poglobljal v duševnost kmečkega človeka, v njegov strastni eros in strogo etiko, s katero ga je brzdal, med njegovimi napakami pa odkrival zlasti razširjena pravdarstvo in alkoholizem; v sorskem³ kmečkem okolju so v njem znova zavestno zaživele posebnosti od doma mu znane gorenske ljudske govornice. Med prvo svetovno vojno je bil priča trpljenju svojih župljanov in ga z njimi delil, videl je, kako so se žene po odhodu mož na fronto same pehale na posestvih, videl, kako je tuje vojaštvo oholo in nasilno ravnalo z domačini in njih imetjem. Ko se je v katoliškem političnem taboru jugoslovansko usmerjeni Krek vedno bolj odločno razhajal z avstrijakantom Šušteršičem, je Finžgar seveda ostajal trdno na Krekovi strani.

Seveda tudi vse v Sori napisane stvari niso do kraja dognane: poleg raznih drobnih besedil naj omenimo novelo iz življenja podeželske učiteljice *Sama* in politično igro iz časa francoskega medvladja *Naša kri*, z njo tudi Župančič ni bil zadovoljen. Sicer pa moramo šteti pisateljeva sorska leta za zreli in mojstrski vrh njegovega ustvarjanja.

Kvalitetna je lirična in deloma ritmizirana impresionistična črtica *Na petelina* (DS 1910): pisatelj slika naravo v hribih nad dolino Ločnice, kako se prebuja v jutro velikonočnega

¹ Leta mojega popotovanja, Mohorjeva družba 1957, str. 297.

² Intervju s Finžgarjem je izšel v 1. št. DS 1911, v knjigi pri Novi založbi pa 1920.

³ Pisatelj uporablja naslednje oblike toponima: Sora, v Sori, Sorec-Sorci, sorski.

tedna, in razčlenjuje vznemirjeno razpoloženje v sebi, ko se v družbi lovca domačina bliža zaljubljenemu kralju med pticami.

Kratka socialna proza *Naš vsakdanji kruh* (DS 1911) razodeva že vse snovne in izrazne značilnosti realizma, pripoveduje pa o tem, kako revna družina v zimskem mrazu vso noč trepeta v skrbi za svojo žival-hraniteljico. Gozdni delavec in njegova žena s pridnostjo in varčnostjo komaj preživljata petero otrok; njihovo edino bogastvo je krava Plavka, ki v veliko veselje družine povrže telička; toda čez čas omedli in skoraj pogine, družini jo reši poklicani živinozdravnik.

Že čez dve leti je Finžgar v reviji objavljajl novelo *Dekla Ančka* (DS 1913), za njeno zgodbo je poznal več resničnih primerov, enega s prav takim tragičnim koncem. Sociološko imamo tu dva svetova: gruntarskega, ki ga zastopata kmečka veljaka Mokarjeva, in kajžarskega, iz katerega izhaja Ančka, vendar v noveli ni poudarek na družbenih nasprotjih, Mocarja sta poleg tega do svojih poslov sicer samozavestna, toda pravična. Težišče je na prikazovanju vsakovrstnega dela na kmetih, tudi na razmerju med sosesko in cerkvijo, predvsem pa na razvoju ljubezenskih čustev med Ančko in hlapcem Janezom. Finžgar kot realista ta čustva prikazuje docela stvarno in odkrito, hkrati pa kot duhovnik npravstveno resnobno. Vrh v zgradbi doseže novela v Ančkini dilemi, ali naj se preda ljubezenski strasti ali naj ji zaradi vesti ubeži (X. pogl.). Poslej napetost v dogajanju ne popusti do konca (XVI. pogl.): da bi zbral potrebnega denarja za nakup Mocarjeve bajte in se mogel z Ančko poročiti, Janez odide garat v ameriške rudnike; in da bi se rešila nerazumevajočih jo ljudi, odide za njim tudi ona, a jo nosečo v newyorški karanteni zavrnejo. Pisatelj je dušeslovno dobro prikazal značaje oseb in njih medsebojne odnose, predvsem pa čustveno stopnjevanje in življenjske zaplete in udarce pri ljubeči se dvojici. Dialogi v noveli so veskozi naravni, za jezik so značilni gorenjsko besedišče, ljudska rekla in primere, slogovno sta posebno zanimivi preprosto ganljivi pismi Janeza in Ančke (XIII. pogl.). Čeprav je v noveli pisateljeva etična ideja očitajoče vesti in očiščujočega trpljenja več kot vidna, je del duhovščine delo ob izhajanju razglašal za moralno spotakljivo in za pisatelja duhovnika neprimerno. Takšna janzenistična reakcija na Finžgarjevo novelo je Izidorja Cankarja dodatno spodbudila, da je 1916 v reviji dokončno poudaril, da je treba tudi pri katoliških (ne le svobodoumnh) Slovencih začeti dosledno ločevati med umetnostjo in moraliko, med estetsko in pedagoško kritiko.

Po dveh romantičnih, folklorno oziroma zgodovinsko obarvanih igrah *Divji lovec* in *Naša kri* je Finžgar napisal izrazito realistično delo *Veriga*, »ljudsko zgodbo v treh dejanjih« (DS 1914). Sloni na resničnem dogodku, ki se je odigral na Spodnji Senici. Dotlej dobra sosedata Marko in Mejač se sprejata zaradi malovredne verige. Besedni spopad se sprevrže v sumničavo sovraštvo in to v pravdanje pred sodnijo. Pri tem se rahljajata in zatem rušijata zdravi človeški odnosi v obeh družinah. Grdo se gledata gospodarja Mejač in Marko, nezaupanje se lotevata mladih, ki sta se imelata rada. Spor med sosedoma podžiga bajtar Drnolec – tu je avtor zastopniku tega sloja dal oduren značaj, medtem ko je ded Primož glasnik evangelijskega odpuščanja in ljubezni. Šele smrt deda, ki vrže povod spora – verigo v krnico in zatem vanjo sam omahne, spet zbližata sosedata in družini. Delo nima trikotniške zgradbe klasičnih dram, dejanje raste od začetka do konca enakomerno v diagonali. Povedi, stavki so naravni in jedrnati, v medsebojnem obračunavanju tudi kratki in odsekani, besedišče pisatelj zajema iz gorenjskega narečja, obilna ljudska rekla in primere so plastične, v sovražni ihti nastopajočih tudi drastične, medtem ko ded pogosto navaja v slovesnem tonu izreke iz Sv. pisma. Sorodne realistične poteze in enako estetsko vrednost kot *Veriga* razodevata ljudska drama *Razvalina življenja*; v njej avtor nastopa proti zakonom, sklenjenim iz gospodarskih računov, in proti prav tako kot pravdarstvo tedaj razširjenemu alkoholizmu; ven-

dar spadata v sorska leta Finžgarjevega ustvarjanja le snov in osnutek tega dela, izoblikoval pa ga je šele v Trnovem v Ljubljani (Slov. matica 1921).

Svetovno vojno, ki se je zgrnila tudi nad nas, je Finžgar doživljal v Sori zlasti po odprtju soške fronte skoraj v neposrednem zaledju, trpel je s svojimi farani in jim vsestransko pomagal. Obenem je zasnoval trilogijo povesti Prerokovana, od nje je dokončal in objavil le povest Boji, od drugega so ostala – tudi po zaslugi cenzure – krajša besedila, ki učinkujejo kot fragmenti. Priobčeval pa je te »slike iz svetovne vojne« v Domu in svetu od 1915 pa vse do 1919.

Od krajših besedil je s povestjo naravnost povezan le spis Prerokbe zoré: prikazuje župnijsko srenjo, kako z grozo sprejme oznanilo vojske in kako se vpoklicani poslove od svojcev. Prizorišče povesti *Boji* (DS 1915 in 1916) sta predvsem vas Kozji hrib – Studenčice na enem od slemen Polhograjcev – ter občina in fara Sora v dolini pod njo, a tudi ostali ravninski svet od Medvod do Ljubljane, časovno pa povest sega od začetka vojne do vstopa Italije vanjo 1915. leta. Medtem ko v Dekli Ančki nastopa le nekaj osrednjih oseb, imamo v Bojih poleg nosilcev zgodbe tudi srenjo, množico in z njo vred sugestivno grozljivo vojno ozračje. Na fronto odhajajoči kmet Jančar zaprosi soseda Matica, da pomaga ženi pri gospodarjenju. Matic jo je imel v mladih letih rad, zato se v njem bude in krepe stara čustva ter ga obhajajo hude skušnjave. Jančarica sicer do njega ni ravnodušna, toda možu hoče ostati zvesta še potem, ko ga uradno razglase za mrtvega; nazadnje se oglasi iz ruskega ujetništva. Matic se zato odloči za Golobovo dekle, ki ji je ženin padel na fronti, in ki se – ker pričakuje otroka in jo zato oče spodi od doma – zateče k Matičevi sestri Lojzi. Ob italijanskem vstopu v vojno pa med drugimi vpokličejo tudi Matica. Dejanje povesti poteka zanimivo, celo napeto, vendar vseskozi življenjsko resnično ali verjetno. Orisi pokrajine in kmečkega dela so pogostni, a kratki, glavno pozornost pisatelj posveča duševnosti oseb, v katero se pogloblja, kakor nikoli doslej, do intimnih globin. Naslov povesti pomeni prav te mučne duševne boje, medtem ko boje na fronti spremljamo le posredno. Finžgarjeve osebe so v izražanju navadno resnobne, znajo pa biti tudi vedre in dovtipne, njihovo besedišče je ljudsko narečno in brez tujk, povédi in dialog naravni, živahni in jedrnati, povest je izdelana v potankostih in dognana v celoti. Ideje, ki jih Finžgar razglaša, so: pogumno premagovanje najhujših življenjskih preskušenj, poveličevanje ljubezni in zvestobe, zavzemanje za dobroto in človečnost, posebno v takšnih zmedenih in surovih razmerah, kakršne prinašajo vojne, in zato tudi obtožbe le-teh. Glasniki teh idej so Jančarica pa Matic in njegova sestra ter župnik, ki naj bo ljudem po Finžgarju duhovno zavetišče, ne brezdušen sodnik. Pisatelj se tudi v tem delu ne izogiblje prikazovanju zapletenih in kočljivih duševnih in npravstvenih situacij ter jih rešuje v smislu svojega toplega razumevanja in humanizma. Njegovi Boji pa sodijo tudi po estetski, izrazni in oblikovni strani med najbolj mojstrske primere slovenskega realističnega leposlovja.

Z označeno povestjo ni povezana, vsebuje pa vojno tematiko po obsegu krajša *Kronika gospoda Urbana* (DS 1917). Pisatelj je hotel prikazati gmotno in npravstveno škodo, ki jo je prinašala vojna s prihodom tujega, zlasti madžarskega in nemškega vojaštva v Soro in okoliške kraje – vse to je natanko sproti zapisoval v še danes ohranjeno župnijsko kroniko. Da pa bi preslepil vojaško cenzuro, se je zatekel v preteklost in dogodke prestavil v čas francoskih vojnih pohodov. Gospodu Urbanu domačini pripovedujejo svoja doživetja o davkih, škodi, krajah, prostituciji in posilstvih, duhovnik pa te zgodbe vestno zapisuje in o njih bridko razmišlja. Tako se v Kroniki razgibana in pretresljiva ljudska pripoved prepleta s slovesnim duhovnikovim slogom in številnimi navedki iz Sv. pisma.

V nasprotju s Kroniko črtica *Golobova njiva* (DS 1918) obravnava sočasno vojno naravnost: v Soro nenadoma pride kolona vojaških voz s konji; sto težkih voz zapeljejo na nego-

van zelen travnik, ki se spremeni v eno samo črno rano, konje porazdele med kmete in jih natrpajo po hlevih, nekatere ženske pa se začno lišpati in pajdašiti z vojaki. Ranjena Golobova njiva pisatelju ni samo last določenega posameznega kmeta, temveč tudi skupni simbol vsakršnega, gmotnega in duhovnega razdejavanja med vojno.

II

Tako se je Finžgar v Sori sociološko ustalil pri kmečkem sloju, pri obravnavi njegovega življenja, dela in duševnosti; ta sloj, ki je bil tedaj tudi večinski sloj v našem narodu, je dobro poznal že iz mladih let v Doslovičah, sedaj v Sori, ko je sam vsestransko dozorel, pa je preniknil v njegovo jedro in globine. Ko ga je Izidor Cankar tam obiskal konec novembra 1910, mu je pisatelj v intervjuju označil tudi cilje svojega ustvarjanja, razodel svojo poetiko. Izjavil je, da mu za predloge njegovega pisanja vedno rabijo resnični kraji, osebe in dogodki: »Vsak junak, vsaka oseba, ki sem jo popisal, živi . . . Vse, kar sem pisal, sem zajel iz resničnega življenja.«⁴ Seveda mu sama zunanja resničnost še ne pomeni umetnosti; to, kar vidi in doživi, mora še sam v sebi, notranje temeljito preustvariti, da iz fotografije nastane prava umetnina. Ko upodablja našega kmečkega človeka, mora resnicoljubno prikazati tako dobre kakor slabe strani njegovega značaja: »Narod (naj) spozna v povesti samega sebe, spozna vrline junakov in jih vzljubi, spozna pa tudi napake, katerih brez zrcala redno ne vidi.«⁵ Pri tem se ne izogiba naravstveno kočljivim snovem in položajem, saj so sestavni del življenja, vendar nenaravnemu vselej daje negativni predznak: »Tudi duhovnik-pisatelj lahko opisuje kočljive predmete. Toda, kar je grdo, naj pokaže kot tako.«⁶ In končno si Finžgar prizadeva pisati tako, da so njegova dela tehtna in mikavna za izobraženca ter obenem dostopna, razumljiva preprostim ljudem: »Med ljudstvom in inteligenco ne sme biti prepada . . . Največja umetnost je pisati za ljudstvo in inteligenco hkrati.«⁷ Če bi torej povzeli glavne značilnosti Finžgarjevega pisanja, bi jih imenovali realizem, idealizem in ljudskost. Pripadal je nazorsko idealističnemu tipu realista in bil ljudski pisatelj v zlahtnem pomenu besede.⁸

V zgodnjih in prejšnjih spisih, kakršna sta bila novela Deteljica in roman Kvišku (obdobje iz 1899) ali kratka lirski proza pod Cankarjevim vplivom (iz let 1900–1905), je bilo Finžgarjevo izražanje dostikrat osebno razčustvovano, papirnato cvetlično in patetično, pisal je dolge stavke, obložene s ponavljalnimi figurami, rad uporabljal hrvatizme in tujke. Posebno Izidor Cankar je zanesljivo spoznal, da je bistvo Finžgarjeve narave realistično in da se mora čimprej znebiti tujih prevlek in navlak. Finžgarjeva srečavanja z Izidorjem in Ivanom Cankarjem ter skupno prebiranje Finžgarjevih spisov v Sori so za njegov jezik in slog pomenila pravo razvojno prelomnico; v svojih spominih Ob petdesetletnici Doma in sveta⁹ je zapisal: »Rad priznam, da me je on (Izidor C.) prvi opozoril na moje ohlapnosti, na nepotreben bombast, na odvišne osebne pritokljaje in sentence v povestih . . . Kako se

⁴ Obiski, Nova založba 1920, str. 21 in 24.

⁵ Prav tam, str. 27.

⁶ Prav tam, str. 28.

⁷ Prav tam, str. 26.

⁸ Tudi pri nas se za ljudsko povest v celoti uveljavlja izraz trivialna literatura. To poimenovanje moramo za takšna dela, kot sta Dekla Ančka in Boji, odkloniti. Zavedati se moramo, da je naša ljudska povest od posnetkov Kristofa Schmidta in Sreče v nesreči pa do Finžgarja vendarle opravila precejšnjo razvojno pot. Pri tem moti tudi izvorni pomen besede: lat. trivium pomeni cestno križišče, razpotje, trivialis pa počestni, prostaški.

⁹ Članek je izšel v DS 1937/38, str. 11 sl.

mi je privileglo, ko je Ivan z užitkom poslušal, hipoma pa obraz skremžil in zakričal: 'Ven vraga! Ta stavek črtaj. Je zanič in odveč!' Po tej šoli je izšla prva Dekla Ančka . . . « Podobno se je Finžgar izrazil o tem odločilnem posegu obeh Cankarjev v njegov jezik in slog tudi v Letih mojega popotovanja:¹⁰ »Imel je (Izidor) tanek čut za vse lepo, bil je zelo strog, imel pa je tudi čut za jezik, da sem ga občudoval . . . Opozoril me je na razne ohlapne stavke, preganjal vse staromodne, obrabljene fraze, prazne opise narave. Navajal me je, naj berem Ruse, zlasti Tolstoja.« Ivan je Finžgarja prosil, naj bere neko svojo črtico. Pri tem je kritiziral odvečne stavke ali nedomače besede. »Tako tanko uho je imel za lepoto pravega pisanja.« Iz tega dvojnega pričevanja vidimo, kako sta oba Cankarja odločilno pripomogla, da se je Finžgarjevi preusmeritvi k realistični vsebini organsko pridružil tudi ustrezno stvaren slog.

Summary

UDC 886.3.09:929 Finžgar F.S. »1908/1918«

THE »SORA« PERIOD (1908–1918) IN FINŽGAR'S CREATIVITY

In the decade from 1908 until 1918 F.S. Finžgar managed to rid himself of the influences that had shaped him earlier and found his own authentic literary path. Among the novellas he wrote *Milkmaid Ančka* (Dekla Ančka), the play *The Chain* (Veriga) and the tale *Fights* (Boji). In them he deals with peasants at work, social differences, their eros, ethics, litigation and hardships during the Great War. He has become one with the people as never before and depicted in his works the most intimate aspects of people's collective psyche. At the same time he purified his language and style of all the subjective and pathetic and formed a natural and down-to-earth expression, based on the dialectal speech from Gorenjska, its folk sayings and metaphors. One could say he became an idealistic realist. This change was the result of his own nature, although it should be noted that he was influenced also by his friend, mentor and aesthete Dr. Izidor Cankar.

10 Navedeno delo, str. 274 in 276.